

historische anthologie visuele poëzie

samengesteld door g.j.de rook

Rijkscentrum Hoger Kunstonderwijs Brussel 1976

Herman Damen

Mixing the Concretos (1972)

Visuele poëzie in Nederland

Het eerste Nederlandse tijdschrift voor 'visuele poëzie' verscheen in november 1966 en droeg als naam 'AH, tijdschrift voor verbaal-plasticisme'. Het werd door de toen in Utrecht wonende Herman Damen in een oplage van 100 exemplaren uitgegeven. Het is een verbazingwekkende start: het eerste (dubbel-) nummer bestaat uit vier artikelen en een 26-tal gedichten (of gedichten-series), alle geschreven en gemaakt door Herman Damen zelf (al stelde hij de gedichten toen nog onder de naam van 'Harmen Deman'). De gedichten zijn opvallend door de verscheidenheid van gebruikt materiaal (o.a. tekst, foto's, verschillende soorten papier, nietjes, uitsnijdingen, snoepgoed). De artikelen (drie over 'moderne powezie', een over kinetische kunst) getuigen van een brede theoretische ondergrond (Damen baseert zich o.a. op De Vree) en een duidelijke totaal-visie op het geheel van de experimentele poëzie: ook de fonetische poëzie en poëzie die 'proefbaar', 'tastbaar' en 'ruikbaar' zijn komen aan bod.

Het tweede nummer (nr.3+4) verschijnt in april 1967 en bevat ook werk van Paul de Vree, Herman de Vries, Frans Vanderlinde, Timm Ulrichs en Paul Mentink.

Paul de Vree was redaktiesekretaris van het voor bijna alle Nederlandse visuele dichters van belang geweest zijnde tijdschrift 'De Tafelronde'. Frans Vanderlinde was de uitgever van het eerste Nederlandse tijdschrift gewijd aan het 'Spatialisme'. Hij was een van de ondertekenaars van het 'Eerste Manifest voor de Internationale Beweging voor Spatialisme' geweest en werkte samen met Garnier, Chopin, De Vree en Finlay. Al in 1963 en 1964 had hij werk van spatialisten en concrete dichters gepubliceerd in 'Kentering', een literair tijdschrift, maar dit leverde hem een 'wippen' uit de redactie ervan uit en maakte de sprong naar een eigen tijdschrift noodzakelijk.

Ik noem 'Vers Univers' geen tijdschrift voor 'visuele poëzie', omdat het merendeel van de gepubliceerde gedichten 'lettergebonden' is, en geen 'buitenlinguïstische' elementen opneemt (zoals bijv. foto, objekt, grafische vorm, handeling enz.).(1) Toch heeft Vanderlinde wel bijgedragen tot het ontstaan van de visuele poëzie in Nederland, bijv. door het 'anthologie-nummer' van 'Vers Univers' waarin hij werk opnam van De Vree, Vanderlinde, Hans Clavin, Molitor, Damen, U.G.Stikker, De Vries, Robert Joseph, Piet Oorebeek en Pierre Hendriks.

Herman de Vries was de uitgever van het sinds 1965 verschijnende, nauwelijks qua belang te overschatten tijdschrift 'Integration'. Hij publiceerde hierin ook concrete dichters, maar zijn tijd-

schrift was veel ruimer van opzet. Alhoewel De Vries wel aan de meeste Nederlandse overzichtstentoonstellingen van visuele poëzie meedeed, is ook zijn eigen werk voor veel meer kunst-'takken' van belang dan specifiek voor concrete (of visuele) poëzie.

AH publiceert verder twee grammofoonplaten (een l.p.:AH7, met fonetische poëzie van Gils, Peto, De Vree, Nannucci en Damen en een e.p.-tje, AH (1)0, met werk van Damen zelf).

AH5 en AH9 zijn thema-nummers, respectievelijk 'with erotic poems' en 'zintuiglijke poëzie'.

In het 5e nummer (okt.'67) publiceren, naast o.a. Bentivoglio, Carrega, Gette en Valoch, ook de Nederlanders Hans Clavin, Willem Giessen en Georges Fukkink.

Nr.6 valt op door de 'publikatie' van verwisselbare delen mag-netofoonband en een 'micro-fiche' met gedichten.

AH7 bestaat uit een bedrukte (en 'ruikbare') plastic handschoen.

AH9 (sept.'72) bevat o.a. werk van de Nederlanders Meijboom, Joseph en De Rook en o.a. van Gerz, Bory, Sarenco, Marcucci, Miccini, Misson en Takahashi.

Herman Damen publiceerde zijn belangrijkste werk in een kolos-saal boek 'Langer Vers, taal mobiliseren 1966-1972' waaruit zijn ontwikkeling goed af te lezen is. Tot 1970 gaat zijn aandacht hoofdzakelijk uit naar (vooral: handelingen met) letters.

In 1970 begint zijn 'socio-kritische' poëzie, om in 1972 hoofd-bestanddeel uit te gaan maken van zijn werk. Van september 1972 tot januari 1974 maakt hij deel uit van de internationale 'Poesia-Visiva'-groep rond de Italiaanse galerie 'Studio Brescia' (met o.a. De Vree en Sarenco).

Damen is de enige dichter die zich in Nederland uitgebreid met 'sound-poetry' heeft beziggehouden (van Vanderlinde zijn enkele partituren bekend en U.G.Stikker nam in zijn boek 'Auchemie' enkele klankgedichten op). Hij nam deel aan het Zweedse Fylkingen IV en VI (met een 'mixed-theatre' quadrafonisch semiotisch theater, met dia's, geluid en 'toneel' in een computer-decor).

In 1968 Richtten Ruud van Aarssen, Robert Joseph en G.J.de Rook 'Bloknoet' op. Dit tijdschrift heeft zich 'ontmoetingstijdschrift van diverse stijlen' genoemd, maar de visuele (en experimentele) poëzie is er een steeds groter deel van gaan uitmaken.

Konkrete en visuele gedichten werden erin gepubliceerd door de Nederlanders: Van Aarssen, Bevant, Hans Clavin, Herman Damen, Pier van Dijk, Pierre Hendriks, Robert Joseph, R.R.van der Leest, Peter Meijboom, J.Nikkel, Nahl Nucha, G.J.de Rook, U.G.Stikker, Frans Vanderlinde, Kees Vriens en Hans de Vries.

Ook de Belgen Paul de Vree en Ivo Vroom en o.a. Michael Gibbs, Maurizio Nannucci, Michael J.Phillips, Miroljub Todorović en Jiří Valoch publiceerden erin.

Bloknoet heeft tot op heden een vijftal 'specials' (uitgaven ge-wijd aan één dichter of een thema) en acht tijdschriftnummers uit-gegeven.

Robert Joseph publiceerde in 1971 zijn 'Zie-poë-zie, 26 visuele gedichten 1965-1970'. Alhoewel zijn werk lang 'konkreet' is gebleven is hij, met name sinds 1973, zich gaan toeleggen op fotografische dokumentatie van 'poëtische akties'. Hij werkt (o.a. in de uitgaven-reeks PQR) veel samen met Pier van Dijk en is zelf ook nog actief via zijn 'Poëziehuis' waarin hij, samen met zijn vrouw Marijke, tentoonstellingen organiseert en via een soort 'hinderlijk volgen'-akties binnen het dorp waar hij woont (op dit moment zijn 'Jan-Klaasement' van de Gemeenteraad).

De Rook publiceerde in 1970 zijn 'Witte Gedichten' en in '71 o.a. zijn bundeling 'Xprmtl Ptry'. Daarna hield hij zich veel met het organiseren van tentoonstellingen bezig.

In 1970 verschijnt 'Subvers', een door Hans Clavin uitgegeven tijdschrift. Alleen het eerste nummer en het nummer 3/4 waren echte tijdschriftnummers. De overige werden steeds aan één dichter gewijd (waarvan we hier speciaal het nummer willen noemen dat Peter Meij-booms 'Geschichte' bevat, een verhaal in concrete poëzie-vorm). De tijdschriftnummers van Subvers (waarin de Nederlanders Clavin, Damen, Joseph, De Rook en Stikker publiceerden en de Belgen De Vree en Insingel en verder o.a. Carrega, Bory, Vigo, Sarenco, Todorović, Spatola, Niccolai, Lichtenauer en Ockerse) zijn speciaal belang-rijk door hun grote oplage. Ze zijn in offset gedrukt en daarom was de omvang van de oplage ervan (meestal 500 ex.) minder proble-matisch dan voor AH en Bloknoet die voor het grootste deel gesten-cild waren (alhoewel met name de latere nummers steeds meer 'offset'-gedrukt werk gingen bevatten) en daarom respectievelijk een oplage van 100-200 en 100-150 kenden.

De offset-techniek is voor visuele poëzie van groot belang. Ener-zijds omdat een tijdschrift dan ruimer en gemakkelijker (het 'oogt' meer, ook voor bv. de boekhandelaar) te verspreiden is, anderzijds omdat men door het medium stencil erg letter-gebonden (:konkrete poëzie) is.

Hans Clavin was de eerste Nederlander die een bundel met visuele gedichten publiceerde (Holland Var.969). Dit boek bewijst de snel-le ontwikkeling van konkrete naar visuele poëzie die zich bij Cla-avin voltrokken heeft. Het is een hoogtepunt in de Nederlandse visuele-poëzie-literatuur dat ook hijzelf in z'n tweede (hoofd-)werk 'l'Angerie' (1973) niet benaderd heeft.

Op het gebied van boeken noem ik verder nog:

Maarten Mourik die in 1971 zijn 'Letterlijk' uitgaf en Nahl Nucha, waarvan in 1971 'Nodiden' verscheen. Beide bundels zijn onder de categorie 'konkrete poëzie' te rangschikken.

Tentoonstellingen.

Konkrete poëzie tentoonstellingen werden in 1966 in Velp (Epok) en in Rotterdam ('t Venster) georganiseerd.

Eind '70, begin '71 was de grote tentoonstelling 'konkrete poëzie' in het Amsterdams Stedelijk Museum te zien. Tegelijkertijd werd een internationale selectie in galerie 'De Tor' in Amsterdam getoond. In 1971 werd in Eindhoven (De Krabbedans) en in Keulen (BelgienHaus) 'Konkrete Poëzie uit Nederland en België' (katalogus) getoond, met als Nederlanders Vanderlinde, Deman, Mentink, Clavin, Joseph, De Rook, Nucha en Mourik.

In 1973 organiseert Ton Luiting 'Kijkkijk '73, Nederlandse visuele poëzie' in 'De Vaart' te Hilversum (katalogus). Hier was werk te zien van Clavin, Damen, Doesburg, Joseph, Luiting, Meijboom, Mourik, Nucha, De Rook en De Vries.

Ook in dit jaar is de tentoonstelling 'Visuele Poëzie', met werk van Clavin, Damen, Joseph en De Rook getoond in Aalst (België, New Reform Gallery), Franeker ('t Coopmanshūs), Olst (kasteel Groot-Hoenlo), Nijmegen (leeszaal 'de Lindenberg') en Den Haag (Letterkundig Museum). (katalogus). In Olst werd door het Letterkundig Museum tegelijkertijd een tentoonstelling 'De voorlopers en tijdschriften van de visuele poëzie' ingericht.

In 1974 exposeerden dezelfde vier in Velsen (Felison) en, aangevuld met Pier van Dijk en U.G. Stikker onder de titel 'Woord/Beeld/Werkelijkheid' in Utrecht ('t Hoogt) en Enschede (T.H. Twenthe). De laatste twee tentoonstellingen werden door een katalogus begeleid (resp. 'Woord/Beeld/Werkelijkheid', uitgave 't Hoogt en een 'special' van het Twentse tijdschrift 'De Wekker').

Een reizende tentoonstelling van Clavin, Damen, Joseph en De Rook was in '74 te zien in Amsterdam (2x) en in '75 in Lelystad, Santpoort, Ursum en Uitgeest. (katalogus)

In 1975 werd een expositie 'Belgische en Nederlandse Visuele Poëzie' (samengesteld door De Vree) getoond in Gorinchem (Badhuis; katalogus) waaraan voor Nederland door Clavin, Damen, Van Dijk, Joseph, Luiting, Mourik, Nucha, De Rook en De Vries geparticipeerd werd. Ook in 1975 werd door De Rook (in samenwerking met het in het Letterkundig Museum te Den Haag ondergebrachte Archief voor Visuele, Concrete en Experimentele Poëzie) een internationale tentoonstelling georganiseerd in Rotterdam (De Doelen: 'Visual Poetry International'), Utrecht ('t Hoogt: 'Internationale Visuele Poëzie') en in Amsterdam (Rijksmuseum Vincent van Gogh: 'Visuele Poëzie'). De tentoonstellingen werden begeleid door 'Anthologie Visuele Poëzie' van dezelfde samensteller.

Clavin had eenmans tentoonstellingen in Velsen ('72) en Amsterdam ('73); Damen in Ulft ('73) en Brescia ('73); Joseph in Nijmegen ('71) Huissen ('72), Duiven ('70 en '74) en Arnhem ('75); Mourik in Bonn, Assen, Emmen ('71); Dortmund, Amsterdam, Leeuwarden ('72); Kleef

Hoensbroek, Oldenburg ('73). Stikker exposeerde samen met G. Offringa in Groningen en Leeuwarden. De Rook in Amsterdam ('73 en '74), Duiven ('73 en '75) en Poznań ('74)

Deze opsomming is niet compleet. Met name Mourik had meer eenmans-exposities.

1) zie in: Visuele Poëzie, zes Visies (uitgave Universiteit van Amsterdam, Instituut voor Esthetica, red. Eldert Willems en Gerrit Jan de Rook) mijn artikel 'dokumentair: verleden, heden en verder' over de relatie konkrete-visuele poëzie.

Ook verwijs ik naar Erik Slagter: Concrete Poëzie (Thieme, Zutphen) en zijn twee artikelen in het tijdschrift 'Streven' ('71). Tenslotte naar een artikel van J. Schmitz (ooit uitgever van het tijdschrift 'Nummer' met konkrete gedichten van hemzelf, Joseph en Valoch) in nr. 2 van het tijdschrift 'Werk'.

G. J. de Rook

in het teken van

VOORLOPIG MANIFEST VAN DE NIEUWE TAAL

de visuele 'poëzie' stelt zich buiten de officiële literatuur op als onderdeel van een nieuwe tekentaal, die de toeschouwer direkter wil boeien, shockeren of tot actie uitnodigen door schrift en artikulatie te combineren met en/of te vervangen door buiten-linguïstische tekens en technieken als beeld, tekening, grafiek, foto, collage, décollage, projekt, objekt, signaal, symbool, gebaar, geluid, reuk, smaak, situatie, rekwisiet, straatbeeld.

zij wil haar afkomst, de konkrete "Gomringer-Bense-Mayer" poëzie, niet verloochenen, maar wel duidelijk vaststellen, dat deze alfabetische-esthetische vorm van informatie in het boek en aan de museummuur de belevingsdood is gestorven, aangezien zij niet méér had te bieden dan een esthetie genot voor het oog (en dit bovendien nog minimaliseerde door overproductie en kopiepresentatie).

de konkrete poëzie heeft zich aldus bijgezet in het Mausoleum van Sophisticated Stuff en Established Art (de begrafenisplechtigheid had in 1970 plaats in het Stedelijk).

de visuele tekentaal wil de relatie dichter-taal uitbreiden tot dichter-taal-werkelijkheid en gebruik maken van alle voorhanden informatie- en participatiemiddelen (straat, ontmoetingsplaats, post, krant, tijdschrift, tv, video, film, foto, dia, teater).

zij moet een 'poëzie' zijn in beweging, een projektie van en op de samenleving, veranderlijk & vergankelijk, niet in een kastje te stoppen, maar participierend aan het leven van alledag.

de visuele 'poëzie' wordt een teken aan de wand, een signaal in de stad, het gezicht van de wereld, ná het tijdperk Gutenberg.

'Voorlopig Manifest' van Clavin, Damen, Joseph en De Rook (1973)